

ЕКОНОМІКА

УДК 331.52:631

JEL J43

Формування й ефективне використання людських ресурсів у сільському господарствіЛанченко Є.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

 Ланченко Є.О. E-mail: lanченко@ukr.net

Ланченко Є.О. Формування й ефективне використання людських ресурсів у сільському господарстві. Економіка та управління АПК. 2022. № 2. С. 67–79.

Lanchenko Y. Forming and effective using of human resources in agricultural. AIC Economics and Management. 2022. № 2. PP. 67–79.

Рукопис отримано: 07.11.2022 р.
Прийнято: 21.11.2022 р.
Затверджено до друку: 27.12.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-177-2-67-79

Предметом наукового дослідження є теоретико-практичні засади формування й ефективного використання людських ресурсів у сільському господарстві України. Метою статті є обґрунтування стратегічних напрямів використання людських ресурсів у сільському господарстві. Використано дані Держстату України, результати досліджень інших вчених та власні розробки. Застосовано такі методи наукового дослідження: абстрактно-логічний, монографічний, статистико-економічний, балансовий, системний підхід та ін.

Запропоновано узагальнене визначення людських ресурсів як сукупність працездатного населення, що характеризується соціально-демографічними, професійно-кваліфікаційними, психофізіологічними характеристиками, бере участь у соціально-трудових відносинах у підприємствах (організаціях, установах) на умовах найму й/або самозайнятості (підприємці, власники капіталу, роботодавці), активно шукає роботу (безробітні), започатковує власний бізнес.

На основі проведеного аналізу формування й використання людських ресурсів у сільському господарстві у довоєнний період і враховуючи поточну воєнну ситуацію в країні визначено песимістичні тенденції демографічних показників і економічної активності сільського населення як базису формування людських ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. Зважаючи на це та зафіксований високий рівень неформальної зайнятості в сільському господарстві, обґрунтовано методичний підхід до визначення прогнозованих показників потреби у створенні робочих місць в аграрній сфері, щоб забезпечити ефективне використання наявних людських ресурсів сільських територій.

Враховуючи перевищення пропозиції робочої сили на ринку праці в сільському господарстві над її попитом, позитивну динаміку розвитку малих форм господарювання в галузі, незаповнену потенційну ємність внутрішнього ринку трудомісткої агропродовольчої продукції в Україні, доведено перспективність всебічної підтримки розвитку малих і середніх підприємств в аграрному секторі економіки з боку держави, територіальних громад тощо.

Визначено, що ефективне використання людських ресурсів у сільському господарстві у воєнний і повоєнний час забезпечуватиметься завдяки досягненню таких економічних ефектів, як: збільшення рівня формальної зайнятості та трудових доходів сільського населення, наповнення внутрішнього ринку трудомісткою продукцією, забезпечення продовольчої безпеки домогосподарств і країни.

На основі проведеного SWOT-аналізу розвитку трудомісткого виробництва продукції в малому агробізнесі розроблено матрицю стратегічного вибору використання людських ресурсів у сільському господарстві. Це сприятиме розвитку супутніх галузей економіки: логістично-переробних, торговельних, машинобудівних підприємств і потребуватиме додаткового набору персоналу – мультиплікативний ефект.

Ключові слова: людські ресурси, сільське господарство, зайнятість населення, безробіття, сільськогосподарське підприємство, економічний ефект.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В Україні стан формування й використання людських ресурсів у сільському господарстві потребує перманентного проведення наукових досліджень, оскільки в цій галузі простежуються високий рівень неформальної зайнятості населення, велика плинність кадрів і поступове скорочення персоналу в сільськогосподарських підприємствах. Історично склалося, що з кінця 1980-х років у сільській місцевості України стабільно проживає майже третина населення держави. Априорі більшій частині цієї категорії населення, а також невеликій частині міського, притаманна зайнятість у власних домогосподарствах (вирощування сільськогосподарських культур, плодівих багаторічних насаджень, утримання свійських тварин і птиці), що направлено на часткову чи повну продовольчу забезпеченість власних сімей а також продаж на традиційних продовольчих ринках.

У період воєнного стану й очікуваного наступного періоду після завершення російсько-української війни, яка розпочалася вторгненням військ російської федерації у нашу державу 24 лютого 2022 р., простежуються та продовжуватимуться постійні й часом різкі зміни кон'юнктури на ринку праці, зокрема в аграрному секторі економіки України, через вимушену міграцію населення, порушення логістичних механізмів руху сільськогосподарської і харчової продукції на експорт за кордон (блокування морських портів і окупація південно-східних районів України), бойові дії в багатьох прикордонних областях тощо. У сільському господарстві постали ризики у веденні формального агробізнесу через постійні зміни в демографічних процесах і міграції населення (евакуація, окупація і деокупація територій тощо), кон'юктурі на внутрішньому споживчому аграрному ринку тощо.

Наукові пошуки вчених-економістів у соціально-трудовій сфері сільських територій переважно спрямовані на обґрунтування умов розвитку людського й/або соціального капіталу, підгалузей аграрного сектору економіки, формування економічних механізмів їх державної підтримки, стратегічних напрямів зайнятості в галузі тощо. Зокрема, питаннями соціально-демографічної ситуації, формування й використання людських ресурсів у контексті реформування управління розвитку сільських територій і громад займалися такі вчені України: В. М. Чопенко [1], О. М. Могильний [2], П. І. Юхименко [3], В. П. Рябоконт [4] та ін.

Дослідженнями напрямів державної підтримки трудовітких виробництв агропро-

дукції та фермерських господарств займалися В. Д. Виборна [5], А. В. Семсал [6] та ін. Обґрунтовані організаційні й економічні засади розвитку підприємництва в сільській місцевості є важливими науковими розробками М. Й. Маліка [7]; регіональні аспекти сільського ринку праці – В. А. Ткачука [8]; визначені фактори впливу на стан зайнятості сільського населення – Н. І. Патики [9] тощо.

Серед останніх публікацій закордонних вчених, які займалися питаннями використання людських ресурсів у сільському господарстві, є праці: М. Захрісон [10], Ш. Айшварія [11]. Велику увагу вони приділяють обґрунтуванню напрямів розвитку освітньої складової людського капіталу у галузі підприємницьких здібностей керівників аграрних формувань, що забезпечить належний менеджмент аграрних формувань у процесі глобалізації світової економіки. М. Сайбідорова та ін. [12] на основі соціологічних досліджень менеджменту персоналу сільськогосподарських підприємств визначили напрями його удосконалення через матеріальне стимулювання, залежно від показників атестації (оцінки) працівників тощо.

Більшість учених обґрунтували рекомендації ефективного використання людських ресурсів у сільському господарстві, проте вони стосуються викликів мирного часу, зокрема децентралізації влади й реформування місцевого самоврядування в Україні, зменшення негативних наслідків пандемії COVID-19 тощо. З початком вторгнення військ російської федерації на територію нашої суверенної держави в лютому 2022 р. перед державою, суспільством, бізнесом постали проблеми з питань формування й використання людських ресурсів у сільському господарстві. Адже різкі демографічні зміни, пов'язані з переміщенням більшості населення зі східних і південних областей в інші області держави та за кордон вимагають обґрунтованих розрахунків наявного економічно активного населення, стану зайнятості у важливій, з точки зору продовольчої безпеки, аграрній галузі.

Від науковців вимагається розробка стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору економіки в умовах війни та повоєнного періоду. У цьому випадку актуальним є проведення ретроспективного аналізу формування людських ресурсів у сільському господарстві, прогнозування динаміки зайнятості населення та визначення напрямів збільшення кількості робочих місць у формальному секторі аграрної економіки, рівня продуктивності праці й трудових доходів у досліджуваній галузі. Результати досліджень мають стати додатковою

інформаційно-аналітичною базою для державних і місцевих органів влади при розробці проєктів програмних документів розвитку аграрного сектору економіки, сільських територій і громад у частині раціонального використання наявних людських ресурсів у трудомістких видах виробництва агропродукції, малих формах агропідприємництва у воєнний і післявоєнний періоди.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні стратегічних напрямів ефективного використання людських ресурсів у сільському господарстві.

Важливими науково-практичними завданнями дослідження є визначення теоретико-практичних засад і регіональних особливостей формування та використання людських ресурсів в аграрних формуваннях України в контексті сучасних викликів воєнного і майбутнього післявоєнного періодів.

Матеріал і методи дослідження. У процесі проведення досліджень використано інформаційні та аналітичні дані Держстату України, результати досліджень інших вчених та власні розробки. Методичний інструментарій дослідження включає загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження, зокрема: абстрактно-логічний (для обґрунтування умо-

виводів і висновків); монографічний (врахування результатів дослідження вчених за цим напрямом дослідження); історичний (для визначення напрямів забезпечення продуктивної зайнятості у сільському господарстві); статистико-економічний (для побудови рядів динаміки); балансовий (для визначення пропозиції і попиту робочої сили, обсягу виробництва агропродукції); системний підхід (для обґрунтування напрямів забезпечення продуктивної зайнятості); SWOT-аналіз (для обґрунтування стратегій використання людських ресурсів у сільському господарстві).

Результати дослідження та обговорення.

В Україні на початок 2022 р. проживало майже 41 млн осіб постійного населення, у тому числі 12,5 млн осіб становили мешканці сільських населених пунктів, або 30,6 % (табл. 1). Останні десятиріччя абсолютні показники населення держави в цілому, а також міського й сільського населення мали тенденцію до поступового зменшення. Щодо останньої категорії, то темпи абсолютного зменшення сільського населення, як головного базису формування людських ресурсів в аграрному секторі економіки, перевищують темпи зменшення міського населення та населення України в цілому [13].

Таблиця 1 – Динаміка показників чисельності сільського населення та його економічної активності.

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Сільське населення (постійне), тис. осіб	12832,2	12698,0	12542,9	-289,3
Частка сільського населення в Україні, %	30,7	30,7	30,6	-0,1
Сільське населення (постійне) у віці 16-59 років, тис. осіб	7495,4	7386,7	7281,8	-213,6
У % до всього сільського населення (постійного)	58,4	58,2	58,1	-0,3
Сільське населення (постійне) у віці 15-70 років, тис. осіб	9193,8	9118,0	9026,3	-167,5
У % до всього сільського населення (постійного)	71,6	71,8	72,0	0,4
Економічно активне сільське населення у віці 15-70 років, тис. осіб	5656,4	5504,8	5414,9	-241,5
У т. ч.:				
- зайняті	5163,5	4931,6	4835,5	-328,0
- безробітні	492,9	573,2	579,4	86,5
Рівень безробіття сільського населення (за методологією МОП), %	8,7	10,4	10,7	2,0
Рівень економічної активності сільського населення, %	61,5	60,4	60,0	-1,5
Рівень безробіття сільського населення, %	8,7	10,4	10,7	+2,0
Рівень безробіття, %	8,2	9,5	9,9	+1,7
Рівень безробіття в ЄС (27 країн), %	6,7	7,1	7,0	+0,3

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [14-15].

Дані таблиці свідчать про тенденцію до поступового зменшення економічно активної частини сільського населення. Натомість збільшується кількість безробітних в сільській місцевості – до 579,4 тис. осіб у 2021 р., а рівень безробіття, за методологією МОП (Міжнародної організації праці), вже досяг 10,7 % серед сільського населення та 9,9 % – в цілому в державі у 2021 р. Тоді як у ЄС такий показник – на третину менший. Такий стан справ у соціально-трудої сфері сільських територій вимагає обґрунтованих державних програмних рішень забезпечення формальної зайнятості сільського населення, зокрема у властивому для цього населення напрямі економічної діяльності – агробізнесі.

Нині склалася ситуація, що регіони, де проживає більше сільського населення (західна, північна й центральна частини України), забезпечили у 2022 р. трансфер і прийом внутрішньо переміщених осіб (ВПО – переселенців) з південних і східних областей нашої держави (Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська, Харківська області та ін.), які найбільше постраждали від бойових дій і окупації збройними силами російської федерації. Зважаючи на ці події, які практично не піддаються економічному плануванню, постає потреба спрогнозувати динаміку формування й перспективні напрями ефективного використання людських ресурсів в аграрних формуваннях, принаймні, на найближчу перспективу.

Ураховуючи, що в ЄС рівень безробіття становить біля 7 % та зазначена організація надала нашій державі статус кандидата в ЄС, то прогнозуючи подальшу інтеграцію економіки нашої держави в ЄС, варто брати до уваги й цей показник. Таким чином, виникає потреба у працевлаштуванні майже третини безробітних селян як найманими працівниками й/або в статусі фізичних осіб-підприємців в аграрній сфері України й забезпеченні ефективного використання наявної робочої сили в сільському господарстві України.

Людські ресурси відображають головне багатство будь-якого суспільства, процвітання якого можливе при створенні умов для відтворення, розвитку та використання цих ресурсів з урахуванням інтересів людини, громади, держави, представників бізнесу, міжнародної спільноти тощо. Саме люди, їх робочий час є найціннішим економічним ресурсом. Вони є специфічним і найважливішим фактором економічного розвитку держави, громади, підприємств і організацій тощо, який охоплює сукупність людей із професійними навичками й знаннями та може брати участь у трудових процесах.

Поруч із зазначеними поняттями є і ширші тлумачення [16], які узагальнено визначають людські ресурси як сукупність людей із їхніми фізичними й розумовими здібностями, відповідним трудовим потенціалом. Залежно від території охоплення й поставлених завдань щодо управління людськими ресурсами вони можуть розглядатись як населення в цілому, трудові ресурси, персонал. Управління людськими ресурсами спрямовано на вирішення трьох проблем: їх формування, розподіл і використання.

Людські ресурси країни визначаються чисельністю та якісними характеристиками населення. А разом із природними, людськими, виробничими, фінансовими, інформаційними, духовними - формують потенціал країни як основу добробуту її мешканців. Усі ці види ресурсів характеризують потенціал країни. Його використання залежить від суспільних відносин, державного устрою та систем управління підприємствами [17].

Нині поширеною практикою є виокремлення в менеджменті підприємства такого напрямку управлінської роботи, як управління людськими ресурсами (human resource management – HRM). У багатьох підприємствах нині все частіше роблять акцент на капіталізації використання людських ресурсів через такі управлінські заходи, як: набір, відбір і добір персоналу, атестація кадрів, підвищення кваліфікації, формування мотиваційного соціального пакету, застосування грейдінгової системи оплати праці, розвиток корпоративної культури тощо. І все це направлено на досягнення мети організації, зокрема завдяки підвищенню продуктивності праці, її результативності, досягнення цілей організації тощо.

Поява терміну «людські ресурси» пов'язана з розвитком теорії людського капіталу й запровадженням ціннісного підходу до людини-працівника, виявлення резервів ефективного функціонування компаній через ефективний менеджмент персоналу тощо. У цьому випадку слід доповнити, що людські ресурси охоплюють не лише персонал компаній, а й потенційну пропозицію робочої сили, зокрема у сільському господарстві. Такими є особи, зайняті у неформальному секторі аграрної економіки, та безробітні селяни, що раніше працювали в сільськогосподарських підприємствах. Через сезонність виробництва агропродукції в галузі простежується висока плинність кадрів, практикується звільнення частини працівників у багатьох сільськогосподарських підприємствах восени після збиральної кампанії і зарахування в штат персоналу навесні перед посівною кампанією.

Отже, поняття «людські ресурси» пропонуємо узагальнити й визначити як сукупність працездатного населення, що характеризується соціально-демографічними, професійно-кваліфікаційними, психофізіологічними характеристиками, бере участь у соціально-трудовах відносинах у підприємствах (організаціях, установах) на умовах найму й/або самозайнятості (підприємці, власники капіталу, роботодавці), активно шукає роботу (безробітні), започатковує власний бізнес.

Головними людськими ресурсами для виробництва сільськогосподарської продукції традиційно є працездатна частина сільського населення, динаміка показників зайнятості якого представлена в наступній таблиці.

У сільському господарстві України зафіксовано найбільший показник тіньової (неформальної) зайнятості. Адже лише майже третина (30,3-33,1 % у 2019-2022 рр.) зайнятого населення в галузі працює на формальній основі у суб'єктах господарювання. Особливо таке явище поширене серед сільського населення, тоді як для міського населення – це виступає як захід активного відпочинку й/або

хобі займатися городництвом і садівництвом у заміських дачних об'єктах. Зважаючи на те, що в лісовому й рибному господарствах зайнята невелика чисельність працівників (2021 р. – 54 тис. осіб), і вони переважно працюють на формальній основі, то при розрахунку чисельності зайнятого населення в неформальному секторі сільського господарства можна цим показником знівелювати.

У неформальному секторі аграрної економіки у 2021 р. працювали 1801,9 тис. осіб, з них лише 160,4 тис. осіб становить міське населення (переважно зайняті на присадибних, дачних ділянках), а 1641,5 тис. осіб – сільське. Саме про останню категорію сільського населення разом із безробітним сільським населенням, яке раніше працювало в галузі (140,3 тис. осіб), слід потурбуватися органам влади при формуванні державної і місцевої (на рівні областей, районів, громад) політики зайнятості населення (при розробці програмних документів, відповідних заходів і механізмів їх впровадження, матеріального, фінансового й земельного забезпечення), зокрема в аграрній сфері.

Таблиця 2 – Зайнятість населення у віці 15-70 років в сільському, лісовому й рибному господарствах.

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Зайнятість населення в с/г, л/г, р/г, тис. осіб	3010,4	2721,2	2692,7	-317,7
У т. ч. у формальному секторі, тис. осіб	910,9	889,5	890,8	20,1
у формальному секторі, %	30,3	32,7	33,1	2,8
У т. ч. у підприємствах, %	92,7	92,8	93,0	0,3
у ФОП, %	7,3	7,2	7,0	-0,3
Питома вага зайнятого сільського населення в с/г, л/г, р/г в структурі неформального сектору, %	79,9	81,8	83,4	3,5
Питома вага зайнятого міського населення в с/г, л/г, р/г в структурі неформального сектору, %	22,9	23,9	22,1	-0,8
Зайняте населення в неформальному секторі с/г, тис. осіб	2099,5	1831,7	1801,9	-297,6
У т. ч. сільське населення, %	90,2	90,1	91,1	0,9
сільське населення, тис. осіб	1893,7	1650,4	1641,5	-252,2
міське населення	205,8	181,3	160,4	-45,4
Безробітне населення, яке раніше працювало в с/г, тис. осіб	209,7	220,4	183,1	-26,6
У т. ч. сільське населення	149,8	151,9	140,3	-9,5
міське населення	59,9	68,5	42,8	-17,1

Примітка: с/г, л/г, р/г – сільське господарство, лісове господарство, рибне господарство; ФОП – фізична особа-підприємець.

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [14-15].

Отже, варто спрогнозувати додаткову реальну пропозицію робочої сили в галузі, яка при налаштуванні формальних умов зайнятості й забезпеченні соціального пакету з боку роботодавців і держави, буде представлена на ринку праці в сільському господарстві. Потребу в кількості додаткових робочих місць у формальному секторі сільського господарства за станом на 2023 р. і найближчі роки (табл. 3) слід розраховувати як суму чисельності зайнятого населення в неформальному секторі сільського господарства та третини безробітного населення, що співпадає з кількістю безробітних осіб, які раніше працювали в цій галузі, із поправкою на темп зменшення всього населення держави за 2022 р. (1641,5 тис. осіб + 140,3 тис. осіб = 1781,8 тис. осіб; 1781,8 тис. осіб * 90 % = 1603,6 тис. осіб). Подібним чином сформовано прогноз для міського населення.

Щодо 2023 р. і наступних років, то можна зробити об'єктивну прогнозовану поправку на зменшення чисельності населення, яке через російську воєнну агресію виїхало за кордон і не повернулось до кінця 2022 р. в період воєнного стану в Україні (не планує повертатися до весни 2023 р. й/або до завершення опалювального періоду в житлово-комунальному господарстві тощо). За різними даними [18-20], та враховуючи позитивні оптимістичні очікування завершення російсько-української війни,

повернення українських біженців з-за кордону, таке зменшення можна оцінювати, орієнтовно, в обсязі 4-5 млн осіб. Для наших розрахунків візьмемо показник – біля 10 % зменшення населення України на початок 2023 р., що використано при корегуванні потреби у створенні робочих місць в аграрному секторі економіки України (див. табл. 3).

Тривалий час в Україні негативною залишається тенденція до зменшення кількості найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах. Проте, ураховуючи перевищення пропозиції робочої сили на ринку праці в сільському господарстві над її попитом, простежується позитивна динаміка збільшення кількості фермерських господарств (табл. 4). Адже тут якнайкраще проявляється мотивація праці (власник бізнесу – господар – працівник).

Проаналізовані показники споживання продовольчої продукції всередині держави (табл. 5) свідчать про те, що в найближчий період, зокрема відбудови держави після воєнних подій, слід спрямовувати зусилля на розвиток внутрішнього аграрного ринку трудомісткої продукції (м'ясо, молоко, плоди і ягоди тощо) та похідного – ринку праці в сільському господарстві. Адже був період 1990-2000-х років, коли в галузі офіційно працювали понад 2 млн працівників [22].

Таблиця 3 – Прогноз потреби у створенні робочих місць у формальному секторі аграрної економіки.

Показник	Рік	
	2022	2023-2030 (прогноз)
Потреба в робочих місцях у формальному секторі сільського господарства, тис. осіб	1985,0	1786,5
У т. ч. для сільського населення	1781,8	1603,6
для міського населення	203,2	182,9
Оптимістичний прогноз забезпечення формальної зайнятості населення в сільському господарстві: ФГ – орієнтир 25 % від потреби робочих місць		446,6
СГП (малі й середньотоварні) – орієнтир 25 % від потреби робочих місць		446,6
Інші суб'єкти господарювання (харчова й переробна промисловість, сервісні й логістичні послуги, торгівля та інші галузі, пов'язані із сільським господарством) – орієнтир 50 % від потреби робочих місць		893,3

Примітка: СГП – сільськогосподарське підприємство; ФГ – фермерське господарство.

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [13-15].

Згідно з даними Держстату України [14; 21], більшість малих аграрних формувань (особисті селянські господарства, більшість фермерських господарств) в Україні традиційно займаються виробництвом трудомісткої і менш капіталомісткої продукції. Тому виходом із складної ситуації, коли очікується брак інвестиційних ресурсів у складний повоєнний час, є активізація всебічної підтримки фермерських та інших малих форм агробізнесу з виробництва агропродовольчої

продукції. Адже для національної і продовольчої безпеки на локальному рівні ближче до споживачів у логістичних ланцюжках на рівні територіальних громад знаходяться саме малі форми агрогосподарювання. Крім того, при поліпшенні купівельної спроможності населення та пропаганди дотримання раціональних норм харчування гіпотетично може зрости попит на м'ясо-молочну й плодово-ягідну продукцію, про що свідчать дані таблиці 5.

Таблиця 4 – Кількість працівників у сільськогосподарських підприємствах.

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	553,2	523,9	522,1	-31,1
Середньооблікова кількість штатних працівників на кінець року ¹ , тис. осіб	332,7	320,9	320,4	-12,3
Середньооблікова кількість штатних працівників ¹ , тис. осіб	382,9	357,9	345,3	-37,6
У т. ч. за формами господарювання, %:				
- державні підприємства	2,8	3,0	2,7	-0,1
- комунальні підприємства	0,4	0,3	0,2	-0,2
- акціонерні товариства	5,5	5,0	4,5	-1,0
- товариства з обмеженою відповідальністю	54,3	56,6	57,9	3,6
- філії (інші відокремлені підрозділи)	3,5	3,3	2,7	-0,8
- приватні підприємства	17,0	16,0	15,3	-1,7
- державні організації (установи, заклади)	0,9	0,5	0,0	-0,9
- інші організаційно-правові форми	15,6	15,3	15,2	-0,4
- ФГ, од.	46929	47803	48868	1939
Члени й наймані працівники ФГ (розрахунково: у 1 ФГ працює орієнтовно 2 особи), тис. осіб	93,9	95,6	97,7	3,8

Примітка: СПП – сільськогосподарське підприємство; ФГ – фермерське господарство.

¹ Підприємства, установи, організації з кількістю працівників 10 і більше осіб.

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [13; 21].

Таблиця 5 – Споживання основних продуктів харчування в Україні за один календарний рік, кг/особа.

Продукт харчування	Річне споживання (у середньому у 2019-2022 рр.)	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України) ¹	Нестача («дефіцит»)	
			кг/особа	% до нор-ми
М'ясо та м'ясопродукти, включаючи субпродукти та жир-сирець	53,5	80	26,5	33,2
Молоко та молочні продукти	201,3	380	178,7	47,0
Яйця, шт.	277,3	290	12,7	4,4
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	95,6	101	5,4	5,3
Картопля	134,0	124	-10,0	-8,1
Овочі та баштанні продовольчі культури	164,9	161	-3,9	-2,4
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	58,1	90	31,9	35,5
Риба та рибні продукти	12,7	20	7,3	36,5
Цукор	28,4	38	9,6	25,4
Олія	12,6	13	0,4	2,8

¹ Рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів харчування на душу населення [23].

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [24].

Тренд збільшення кількості фермерських господарств слід підтримувати з боку держави (через збільшення обсягів фінансової підтримки кредитування, розвитку тваринництва й плодівництва, первинних переробних виробничих ділянок тощо в рамках бюджетних програм Мінагрополітики України), територіальних громад (через надання земельних ділянок в обробіток, вільних виробничих площ комунальної власності, при можливості – фінансової допомоги, організацію обслуговуючої кооперації тощо), міжнародних грантових фондів, щоб стимулювати до переходу ефективних сільських домогосподарств у сімейні чи звичайні фермерські господарства, інші малі форми агропідприємництва.

Про ефективне використання людських ресурсів у сільському господарстві слід говорити як про результативні перспективні напрями забезпечення зайнятості в галузі, що має призвести до сукупності таких позитивних (прогнозованих, очікуваних) економічних ефектів, як: детінізація зайнятості населення в галузі й забезпечення соціальних гарантій працівникам, зменшення безробіття на селі, збільшення трудових доходів, забезпечення продовольчої безпеки на рівні домогосподарств, територіальних громад, регіонів (районів і областей), країни.

Так, під економічним ефектом прийнято розуміти корисний результат економічної діяльності, зиск від неї; кількісна та якісна характеристика впливу елементів економічної системи на результативність її функціонування. Економічна ефективність – характеристика будь-якого об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості); досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці [25-26].

На відміну від категорій-іменників «ефект» і «ефективність», категорія-прикметник «ефективний» вживається щодо певних процесів (явищ, заходів, напрямів розвитку, політики тощо), зокрема в аграрній сфері, для позначення забезпечення очікуваних (планових, прогнозованих, ймовірних, бажаних, позитивних) соціально-економічних наслідків і результатів, наприклад, виробничого, інвестиційного, інноваційного процесу аграрної політики, використання людських ресурсів у галузі тощо.

Ефективність використання людських ресурсів у сільському господарстві, зазвичай, аналізують за показником продуктивності й рентабельності праці, зокрема в цілому по галузі, де в останні роки виробництво про-

дукції на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві становило біля 900 тис. грн у порівняльних цінах 2016 р. [14] у розрізі товаровиробників. Так, у суб'єктах господарювання продуктивність праці значно більша (табл. 6).

Незважаючи на те, що показники заробітної плати, продуктивності праці, її капіталозабезпеченості у великотоварних сільськогосподарських підприємствах є більшими, то і в найближчій перспективі мають результативно себе проявити середньо- й малотоварні сільськогосподарські підприємства. У них при меншій капіталозабезпеченості досягаються кращі показники капіталовіддачі, на прийнятному рівні й інші показники: норма прибутку, питома вага прибуткових підприємств. Щодо заробітної плати, то в малих підприємствах, крім заробітної плати, варто частково врахувати прибуток як трудовий дохід власників цих підприємств.

Зрештою, продуктивність праці в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах слід підвищувати завдяки диверсифікації виробництва продукції, зокрема нарощувати обсяги трудомістких видів продукції на інтенсивній основі. Малі форми господарювання в аграрному секторі економіки України є менш капіталомісткими, що актуально на сьогодні в умовах ризикованості ведення агробізнесу у воєнний і наступний повоєнний періоди.

Отже, малий агробізнес на формальній основі, зокрема фермерський рух, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація зі спеціалізацією на розвиток тваринництва й/або плодівництва безапеляційно має бути стратегічним, пріоритетним і перспективним напрямом ефективного використання людських ресурсів у сільському господарстві, що дозволить збільшити трудові доходи населення, забезпечити соціально-трудова гарантії та продовольчу безпеку, збільшити податкові надходження в державний і місцеві бюджети громад тощо. Своєю чергою, це сприятиме розвитку логістично-переробних, торговельних компаній, які потребуватимуть набору персоналу в сільських і міських населених пунктах.

Враховуючи вищенаведені аргументи аграрного вектора ефективного використання людських ресурсів сільських територій, проведемо комплексний SWOT-аналіз розвитку трудового виробництва продукції в малому агробізнесі (табл. 7).

На основі проведеного аналізу можна сформулювати наступні стратегії використання людських ресурсів у сільському господарстві (табл. 8).

Таблиця 6 – Дані про соціально-економічний розвиток суб'єктів господарювання в сільському, лісовому й рибному господарствах у 2021 р.

Показник	ВП	СП	МП	МікроП	Разом або в середньому
Питома вага виробництва продукції, %	12,9	50,4	23,6	13,1	100,0
Питома вага основного капіталу, %	22,7	42,1	22,2	13,0	100,0
Питома вага зайнятих, %	8,1	49,1	23,2	19,6	100,0
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	43,3	263,2	124,4	104,8	576,1
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, тис. грн	15,8	11,7	8,2	4,5	10,1
Капіталозабезпеченість 1 зайнятого, тис. грн	2451,1	747,6	834,1	580,2	872,6
Продуктивність праці 1 зайнятого за рік, тис. грн	3074,8	1971,5	1951,6	1289,9	1922,6
Рентабельність праці (прибуток на 1 зайнятого), тис. грн	1114,9	392,4	507,9	240,9	448,0
Власний капітал у балансі підприємств, %	59,1	60,0	66,3	46,7	59,2
Капіталовіддача, грн	0,85	1,61	1,65	1,36	1,41
Норма прибутку, %	19,3	18,4	19,6	11,9	17,8
Питома вага прибуткових підприємств, %	91,8	93,0	88,0	87,2	83,2

Примітка: ВП – суб'єкт великого підприємництва (критерії: 251 працівник і більше, річний дохід – більше 50 млн євро); СП – суб'єкт середнього підприємництва (51-250 осіб, 10-50 млн євро); МП – суб'єкт малого підприємництва (11-50 осіб, 2-10 млн євро); МікроП – суб'єкт мікропідприємництва (до 10 осіб, до 2 млн євро).

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [27].

Таблиця 7 – SWOT-аналіз розвитку тваринництва й плодівництва в малих суб'єктах господарювання.

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - Незабезпечений внутрішнім виробництвом потенційний попит населення України на м'ясо-молочну й плодово-ягідну продукцію. - Поступове зростання світового попиту на с/г продукцію через покращення рівня життя в слаборозвинених країнах світу й збільшення населення світу. - Акцент державної підтримки та розвиток фермерських і особистих селянських господарств, тваринництва й плодівництва. - Пропозиція робочої сили перевищує її попит на ринку праці в сільській місцевості. - Статусна мотивація у фермерських господарствах, продовольча безпека на рівні домогосподарств. - Високий рівень розвитку аграрної освіти й науки, підготовки фахівців-аграріїв, харчовиків, інженерів тощо в Україні. 	<ul style="list-style-type: none"> - Низька купівельна спроможність населення та збільшення рівня безробіття в Україні. - Зменшення кількості населення України та працівників у сільськогосподарських підприємствах. - Висока конкуренція і вимоги до якості на продовольчі товари на світовому ринку. - Важкі умови праці в галузі, недосконалий мотиваційний механізм працівників у с/г підприємствах. - Низький рівень організації та оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. - Дефіцит фінансових ресурсів на купівлю і/або оренду земель сільськогосподарського призначення. - Погіршення якості освіти в сільській місцевості та в аграрних ЗВО (онлайн-освіта).
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Наявність економічного потенціалу розвитку трудомістких видів виробництва агропродовольчої продукції в Україні. - Можливість отримати гранти, фінансово-матеріальну допомогу від держави, територіальних громад, громадських організацій на започаткування агробізнесу. - Удосконалення страхування ризиків виробництва сільськогосподарської продукції. - Спрощення механізму започаткування й адміністративного обслуговування малого бізнесу в сільському господарстві. - Зменшення темпів еміграції економічно активної частини сільського населення за кордон у повоєнний час. 	<ul style="list-style-type: none"> - Перманентна загроза воєнного втручання з території росії та білорусі. - Інфляційні процеси в економіці, бюджетний дефіцит і скорочення фінансування соціальних і аграрних програм. - Повільне відновлення виробничої інфраструктури (логістика, енергетика) щодо обслуговування с/г товаровиробників. - Укрупнення (агрохолдингізація) форм господарської діяльності в сільському господарстві. - Старіння сільського населення, слабка мотивація молоді до роботи в галузі. - Асиміляція трудових емігрантів України в інших країнах світу й запрошення своїх родичів, друзів, знайомих.

Джерело: власні розробки автора.

Таблиця 8 – Матриця стратегічного вибору використання людських ресурсів у сільському господарстві.

Стратегія успіху (S+O)	Стратегія конкуренції (W+O)
<p><i>Мета:</i> створення додаткових робочих місць із соціальним пакетом.</p> <p><i>Завдання:</i> формування платоспроможного попиту на внутрішньому аграрному ринку; стимулювання виробництва продукції в мало- й середньотоварних с/г підприємствах; розвиток аграрної науки й освіти та інновації в агротехнології.</p> <p><i>Заходи:</i> пропаганда здорового харчування; трансформація ефективних сільських домогосподарств у фермерські й кооперативні формування; ефективне використання аграрного потенціалу громад; профорієнтація і держзамовлення на аграрні спеціальності.</p>	<p><i>Мета:</i> забезпечення продуктивної зайнятості населення.</p> <p><i>Завдання:</i> виявлення попиту на внутрішньому й зовнішньому аграрних ринках; стимулювання виробництва продукції різними видами с/г підприємств; розвиток локальних ринків праці та земельно-орендних відносин у громадах.</p> <p><i>Заходи:</i> підвищення якості й диверсифікація виробництва агропродукції; підтримка внутрішнього інвестування в галузі; формування агрокластерів у територіальних громадах; надання соціально-трудова преференцій с/г працівникам і пенсіонерам.</p>
Стратегія збереження (S+T)	Стратегія захисту (W+T)
<p><i>Мета:</i> розвиток соціального партнерства в аграрній сфері.</p> <p><i>Завдання:</i> стимулювання попиту на внутрішньому аграрному ринку; інновації виробництва с/г продукції; розвиток локальних ринків праці в територіальних громадах.</p> <p><i>Заходи:</i> підтримка підприємництва в аграрній сфері; інфраструктурний розвиток територіальних громад; створення робочих місць в аграрному секторі економіки; укладання колективних трудових договорів у с/г підприємствах.</p>	<p><i>Мета:</i> забезпечення формальної зайнятості й збільшення доходів населення.</p> <p><i>Завдання:</i> стимулювання розвитку різних видів агробізнесу; розвиток державно-приватного партнерства, збільшення розмірів соціальної допомоги й пенсій.</p> <p><i>Заходи:</i> підвищення ефективності використання трудових і земельних ресурсів; агропромислової інтеграція; удосконалення мотивації праці; державне й приватне інвестування в аграрному секторі економіки; державне регулювання оренди й обігу (ринку) с/г земель.</p>

Примітка: S – Сильні сторони (Strengths); W – Слабкі сторони (Weaknesses);
O – Можливості (Opportunities); T – Загрози (Threats).

Джерело: власні розробки автора.

Висновки. Малий агробізнес на формальній основі, зокрема фермерський рух, обслуговуюча кооперація зі спеціалізацією на розвиток тваринництва й/або плідництва безпелеційно мають бути стратегічними, пріоритетними й перспективними напрямками ефективного використання людських ресурсів у сільському господарстві. Це дозволить забезпечити формальну зайнятість і соціальні гарантії працівникам, продовольчу безпеку країни, збільшити трудові доходи, а також податкові надходження в державний і місцеві бюджети громад тощо. Паралельно відбуватиметься розвиток супутніх галузей економіки: логістично-переробних,

торговельних, машинобудівних підприємств, які потребуватимуть додаткового набору персоналу. Таким чином, отримаємо мультиплікативний ефект від використання людських ресурсів у сільському господарстві, коли при зростанні кількості працівників сільського господарства зросте кількість працівників харчової промисловості, а потім й інших видів економічної діяльності.

Пріоритетними напрямками продовження наукових досліджень є визначення особливостей розвитку мотивації праці в сільськогосподарських підприємствах і практичних заходів її удосконалення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чопенко В. М. Знелюднення сільських територій України в умовах соціально-демографічної кризи. Економіка АПК. 2016. № 1. С. 63-70.
2. Могильний О. М. Відтворення нерівності трудового потенціалу сільської і міської молоді: причини та шляхи подолання. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 60-70.
3. Юхименко П. І., Паска І. М., Загурський О. М. Економічний підхід щодо формування людського капіталу в системі управління сільськими територіями. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 71-78.
4. Рябоконт В. П. Соціальний розвиток села в умовах децентралізації влади. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 6-18.
5. Виборна В. Д. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку фермерських господарств як складової соціального капіталу сільських територій. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 109-119.

6. Семсал А. В., Шупик С. М. Ефективність державної підтримки виробництва молока в Україні. Економіка та управління АПК. 2021. № 2. С. 50-62.

7. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 97-103.

8. Ткачук В. А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. Економіка АПК. 2019. № 7. С. 6-13.

9. Патица Н. І., Нартюк О. В. Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні. Економіка АПК. 2020. № 9. С. 42-52.

10. Zachrisson M. (2020). Human resource management in agricultural sector. Health and Safety in agriculture. Nordic and world-wide perspectives (Sweden). URL: https://www.researchgate.net/publication/256395313_Human_resource_management_in_agricultural_sector (дата звернення: 11.01.2023 р.).

11. Aishwarya Sh. Human Resource Management in Agricultural Sector (India). IRE Journals. 2020. Vol. 3. URL: <https://www.irejournals.com/formatedpaper/1702020.pdf> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

12. Sajbidorova M., Lusnakova Z., Dobisova M. Management of human resources in agricultural sector enterprises. International scientific days 2016 (Slovakia). URL: https://spu.fem.uniag.sk/mvd2016/proceedings/en/articles/s3/sajbidorova_dobisova_lusnakova.pdf (дата звернення: 11.01.2023 р.).

13. Статистичні щорічники України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

14. Статистичні збірники «Сільське господарство України». URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

15. Статистичні збірники «Робоча сила України». URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

16. Василенко П. М., Васильченко В. С., Галицький В. М. Словник-довідник соціального працівника. К.: ІПК ДСЗУ. 2007. 322 с.

17. Енциклопедичний словник: соціально-трудова сфера: 100 термінів і понять / під заг. ред. С. В. Мельника. Луганськ: НДІ СТБ, 2005. 168 с.

18. В яких країнах українці шукають притулок від війни? Розбираємо детально. Голос Америки – Українською: незалежні новини. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/de-ukraiinci-shukaiiut-prytulok-vid-viiny-za-kodonom/6615534.html> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

19. Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

20. Елла Лібанова. Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей, Еспресо – український погляд на світ. <https://espresso.tv/cherез-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigrivati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

21. Статистичні збірники «Праця України». URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

22. Статистична інформація, експрес-випуски, публікації. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

23. Продовольчий споживчий кошик VS раціональні норми. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/prodovolchyy-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-racionalni-normy> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

24. Статистичні збірники «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України». URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

26. Економічна енциклопедія у 3 т. Т. 1 / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К.: Видавничий центр Академія, 2000. 864 с.

27. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва». URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

REFERENCES

1. Chopenko, V. M. Zneliudnennia silskykh terytorii Ukrainy v umovakh sotsialno-demografichnoi kryzy [Depopulation of rural areas of Ukraine in conditions of socio-demographic crisis]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2016, no. 1, pp. 63-70.

2. Mohylnyi, O. M. Vidtvorennia nerivnosti trudovoho potentsialu silskoi i miskoi molodi: prychny ta shliakhy podolannia [Reproducing the inequality of the labor potential of rural and urban youth: causes and ways to overcome it]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2019, no. 10, pp. 60-70.

3. Yukhymenko, P. I., Paska, I. M., Zahurskyi, O. M. Ekonomichniy pidkhd shchodo formuvannia liudskoho kapitalu v systemi upravlinnia silskymy terytoriiamy [An economic approach to the formation of human capital in the management system of rural territories]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2019, no 3, pp. 71-78.

4. Riabokon, V. P. Sotsialnyi rozvytok sela v umovakh detsentralizatsii vlady [Social development of the village in conditions of decentralization of power]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2021, no 9, pp. 6-18.

5. Vyborna, V. D. Udoskonalennia instrumentiv derzhavnoi pidtrymky rozvytku fermerskykh hospodarstv, yak skladovoi sotsialnoho kapitalu silskykh terytorii [Improvement of instruments of state support for the development of farms, as a component of the social capital of rural areas]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*, 2022, no 1, pp. 109-119.

6. Semsal, A. V., Shupyk S. M. Efektyvnist derzhavnoi pidtrymky vyrobnytstva moloka v Ukraini [Effectiveness of state support for milk production in Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*, 2021, no. 2, pp. 50-62.

7. Malik, M. Y. Pidpriemnytstvo i rozvytok silskykh terytorii [Entrepreneurship and development

of rural areas]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2016, no. 6, pp. 97-103.

8. Tkachuk, V. A. Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku ahrarnoho rynku pratsi [The current state and trends in the development of the agrarian labor market]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2019, no. 7, pp. 6-13.

9. Patyka, N. I., Nartiuk, O. V. Stan i shliakhy zabezpechennia zainiatosti silskoho naseleння v Ukraini [The state and ways of ensuring the employment of the rural population in Ukraine]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2020, no. 9, pp. 42-52.

10. Zachrisson, M. (2020). Human resource management in agricultural sector. Conference: Health and Safety in agriculture. Nordic and world-wide perspectives (Sweden). Available at: https://www.researchgate.net/publication/256395313_Human_resource_management_in_agricultural_sector (access date: 11.01.2023).

11. Aishwarya, Sh. (2020). Human Resource Management in Agricultural Sector (India). *IRE Journals*. Vol. 3. Available at: <https://www.irejournals.com/formatedpaper/1702020> (access date: 11.01.2023).

12. Sajbidorova, M., Lusnakova, Z., Dobisova, M. (2016). Management of human resources in agricultural sector enterprises. International scientific days 2016 (Slovakia). Available at: https://spu.fem.uniag.sk/mvd2016/proceedings/en/articles/s3/sajbidorova_dobisova_lusnakova.pdf (дата звернення: 11.01.2023 р.).

13. Statystychni shchorichnyky Ukrainy [Statistical yearbooks of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (access date: 11.01.2023).

14. Statystychni zbirnyky «Sil'ske hospodarstvo Ukrainy» [Statistical publications «Agriculture of Ukraine»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (access date: 11.01.2023).

15. Statystychni zbirnyky «Robocha syła Ukrainy» [Statistical publications «Work force of Ukraine»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (access date: 11.01.2023).

16. Vasylenko, P. M., Vasylenko, V. S., Halytskyi, V. M. (2007). *Slovník-dovidnyk sotsialnoho pratsivnyka [Dictionary-handbook of a social worker]*. K., IPK DSZU, 322 p.

17. *Entsyklopedychnyi slovník: sotsialno-trudova sfera: 100 terminiv i poniat [Encyclopedic dictionary: social and labor sphere: 100 terms and concepts]* (2005). S.V. Melnyk, ed. Luhansk: NDI STV, 168 p.

18. V yakykh krainakh ukrainsi shukaiut prytylok vid viiny? Rozbyraemo detalno. *Holos Ameryky – Ukrainskoiu: nezalezni novyny [In which countries do Ukrainians seek refuge from the war? Let's analyze in detail]* (2022). Available at: <https://ukrainian.voanews.com/a/de-ukrainci-shukaiut-prytylok-vid-viiny-za-kodonom/6615534.html> (access date: 11.01.2023).

19. Sytuatsiia z bizhentsiamy v Ukraini. Portal operatyvnykh danykh [The situation with refugees in Ukraine. Operational data portal] (2022). Available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (access date: 11.01.2023).

20. Libanova E. Cherez viinu z Ukrainy nazavzhdy mozhe emihruvaty do 5 milioniv liudei, Espresso – ukrainskyi pohliad na svit [Due to the war, up to 5 million people may emigrate from Ukraine forever,] (2022). Available at: <https://espresso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova> (access date: 11.01.2023).

21. Statystychni zbirnyky «Pratsia Ukrainy» [Statistical publications «Labor of Ukraine»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (11.01.2023).

22. Statystychna informatsiia, ekspres-vypusky, publikatsii [Statistical information, express issues, publications]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (access date: 11.01.2023).

23. Prodovolchyi spozhyvchyi koshyk VS ratsionalni normy [Food consumer basket VS rational norms]. Available at: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolchyy-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-ratsionalni-normy> (access date: 11.01.2023).

24. Statystychni zbirnyky «Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naseleнням Ukrainy» [Statistical publications «Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (access date: 11.01.2023).

25. Velykyi tlumachnyi slovník suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2009). V. T. Busel, ed. K. Irpin, Perun, 1736 p.

26. *Ekonomichna entsyklopediia*. (2000). [Economic encyclopedia]: in 3 vol., vol 1. S. V. Mochernyi. K. ed. Akademiia, 864 p.

27. Statystychni zbirnyky «Diialnist sub'iektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva» [Statistical publications «Activities of large, medium, small and micro enterprises»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (11.01.2023).

Forming and effective using of human resources in agricultural

Lanchenko Y. O.

The subject of scientific research is the theoretical and practical principles of the formation and effective use of human resources in the agriculture of Ukraine. The purpose of the article is to substantiate the strategic directions of the use of human resources in agriculture. The data of the State Statistics Service of Ukraine, the results of other scientists' research and own developments were used. The following methods of scientific research are applied: abstract-logical; monographic; statistical and economic; balance; systematic approach, etc.

A generalized definition of human resources is proposed as a set of active population characterized by socio-demographic, professional qualification, psychophysiological characteristics and participating in social and labor relations in enterprises (organizations, institutions) on the basis of employment and/or self-employment (entrepreneurs, owners of capital, employers), actively looking for work (unemployed), starting their own business.

Based on the analysis of the formation and use of human resources in agriculture in the pre-war period and

taking into account the current war situation in the country, the pessimistic trends of demographic indicators and economic activity of the rural population were determined as the basis for the formation of human resources in agricultural enterprises. Taking this into account and the recorded high level of informal employment in agriculture, a methodical approach to determining the forecasted indicators of the need to create jobs in the agricultural sector to ensure the effective use of available human resources in rural areas is substantiated.

Taking into account the excess of the supply of labor on the labor market in agriculture over its demand, the positive dynamics of the development of small forms of business in the industry, the unfilled potential capacity of the domestic market of labor-intensive agro-food products, in Ukraine, the perspective of comprehensive support for the development of small and medium-sized enterprises in the agricultural sector of the economy has been proven. on the part of the state, territorial communities, etc.

It was determined that the effective use of human resources in agriculture in wartime and postwar times will be ensured by achieving the following economic effects: increasing the level of formal employment and labor income of the rural population, filling the domestic market with labor-intensive products, ensuring food security for households and the country.

On the basis of the conducted SWOT-analysis of the development of labor-intensive production of products in small agribusiness, a strategic choice matrix for the use of human resources in agriculture was developed. This will contribute to the development of related sectors of the economy: logistics and processing, trade, machine-building enterprises and will require additional recruitment of personnel – a multiplier effect.

Key words: human resources, agriculture, employment, unemployment, agricultural enterprise, economic effect.

Copyright: Ланченко Є.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Ланченко Є.О.

<https://orcid.org/0000-0003-0894-4885>